

بررسی جایگاه و منزلت جعفر بن ابی طالب در پرتو کلام وحی و گفتار اهل بیت علیهم‌السلام

علی قنبری مرزعه‌نوی^۱

چکیده

جعفر بن ابی طالب از شخصیت‌های مهم و برجسته تاریخ صدر اسلام است. رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و اهل بیت ایشان علیهم‌السلام این اسوه وفاداری را جعفر طیار و ذوالجناحین نامیده و او را مایه مباهات خود و اسلام دانسته‌اند. پژوهش حاضر پاسخ‌گوی این پرسش است که جعفر بن ابی طالب چه توانمندی‌های شخصی و جایگاه اجتماعی داشت که اهل بیت پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم در گفتار خود، وی را معیار سنجش حق و استدلال برتری خود بیان نمودند. در پژوهش حاضر که به روش توصیفی-تحلیلی انجام شد علاوه بر بیان برخی از ویژگی‌های شخصیتی و صفات برجسته اخلاقی جعفر بن ابی طالب، جایگاه ایشان با استفاده از منابع تفسیری، روایی، تاریخی و سیره در چارچوب فضائی که در آیات و روایات بیان شده است، بررسی شد. نتایج بررسی‌ها نشان داد که جعفر بن ابی طالب به دلیل مؤلفه‌هایی مانند ایمان صادقانه، عامل به قرآن بودن، وفاداری به پیمان الهی، ولایت‌پذیری، بهره‌مندی از شجاعت و دلاوری، نزد خداوند تقریبی خاص و نزد رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و عترت آن حضرت جایگاه ویژه‌ای داشت و گواه بودنش در قیامت بر تبلیغ رسالت انبیا شاهد بر این تقرب است.

واژگان کلیدی: جعفر بن ابی طالب، ذوالجناحین، قرآن، پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم.

اهل بیت علیهم‌السلام.

۱. مقدمه

جعفر بن ابی طالب پسر عموی پیامبر ﷺ، برادر بزرگ‌تر امیرالمؤمنین ﷺ، فرزند ابوطالب بن عبدالمطلب بن هاشم، و مادر ایشان، فاطمه بنت اسد بن هاشم است. او پس از ایمان آوردن به رسول خدا ﷺ وفاداری خود را به آن حضرت ثابت کرد و در راه اسلام ابتدا دو دستش را هدیه داد و خداوند دو بال به او عطا کرد که در بهشت پرواز کند. بنابراین، ملقب به طیار و ذوالجنحین شد و سپس جانش را فدا کرد. (ر.ک. طبری، بی.تا، ۴/۳۲۲) فداکاری و اخلاص او موجب شد که بارها رسول خدا ﷺ و اهل بیت ﷺ در مناسبت‌های مختلف از جعفر بن ابی طالب به نیکی یاد کنند. یادکرد اهل بیت ﷺ از ایشان در عرصه‌های گوناگون از جایگاه جعفر بن ابی طالب برای تأثیرگذاری در تحولات جامعه حکایت دارد. در پژوهش حاضر به این سؤال پاسخ داده شد که جعفر بن ابی طالب چه توانمندی‌های شخصی و جایگاه اجتماعی داشت که اهل بیت پیامبر ﷺ وی را معیار سنجش حق و استدلال برتری معرفی کردند. قبایل مختلف قریش که از خویشان پیامبر ﷺ بودند با عملکردهای مثبت و منفی در برابر آن حضرت می‌توانستند نقش مهمی در تاریخ اسلام ایفا کنند. همان‌گونه که مخالفت‌های آنها می‌توانست مانع پیشرفت اسلام شود، همراهان پیامبر ﷺ که از بستگان ایشان بودند نیز می‌توانستند بیشترین تأثیر را در پیشبرد اسلام داشته باشند. از جمله کسانی که پس از پذیرش اسلام عنصر مؤثری در یاری پیامبر ﷺ شد پسر عموی پیامبر ﷺ یعنی، جعفر بن ابی طالب بود. در پژوهش حاضر با مراجعه به متون تفسیری، روایی، تاریخی و سیره، شخصیت جعفر و منزلت ایشان بررسی شد. در پژوهش‌های پیشین که در مورد جناب جعفر انجام شه است، سیر کلی زندگی ایشان مورد توجه بوده است و اگر به فضایل وی نیز اشاره شده، ارتباط بین فضایل و ابعاد شخصیتی جعفر که باعث روشن شدن پایگاه اجتماعی وی می‌شود، بررسی نشده است.

درباره شخصیت جعفر بن ابی طالب در منابع صحابه‌نگاری مانند الطبقات الکبری و معرفه الصحابه اطلاعاتی که جنبه معرفی دارد، آمده است. در برخی از مدخل‌ها نیز به صورت انفرادی به شخصیت جعفر بن ابی طالب اشاره شده است. از جمله می‌توان به «مدخل جعفر بن ابی طالب» نوشته بهرامیان در *دایره‌المعارف بزرگ اسلامی* (۱۳۸۹، ۸۸) ذیل مدخل جعفر بن

ابی طالب) و مدخلی با همین نام نوشته عودی در دانشنامه جهان اسلام (۱۳۸۵، ۸۰، ذیل مدخل جعفر بن ابی طالب) همچنین به مدخلی از قزوینی در دانشنامه حج و حرمین شریفین (۱۳۹۵، ۶، ذیل مدخل جعفر بن ابی طالب) اشاره کرد. در مقاله واکاوی چرایی همتایی حمزه بن عبدالمطلب و جعفر بن ابی طالب در کلام اهل بیت علیهم السلام نوشته یعقوب زاده و صفری فروشانی (۱۳۹۱، هش) با بیان برخی از ویژگی‌های شخصیتی جعفر بن ابی طالب، چرایی همتایی حمزه و جعفر در کلام اهل بیت علیهم السلام بیان شده است، در حالی که رویکرد مقاله حاضر، استدلال به جایگاه اجتماعی و توانمندی‌های شخصیتی جعفر بن ابی طالب است تا اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله در گفتار خود وی را ملاک سنجش حق و استدلال برتری خود بیان کنند.

در مقالاتی با عناوین جعفر بن ابی طالب (سعد عبدالسلام حبیب، ۱۳۹۲؛ عبدالمقصود حبیب، ۱۳۹۰)، بطل و معارک جعفر بن ابی طالب (محمد صالح، ۱۳۹۵) و مقاله دور الشباب فی الدعوة الاسلامیه، ذوالجناحین جعفر بن ابی طالب (محمد فتحی محمود، ۱۳۸۲) ویژگی‌های جعفر بن ابی طالب بررسی شده است. در نگارش‌های پیشین، شخصیت جعفر به صورت اجمالی معرفی شده است. در این آثار بحثی از مسئله پژوهش حاضر یعنی، استدلال اهل بیت علیهم السلام به برتری خود باتوجه به جایگاه اجتماعی و ویژگی‌های شخصیتی جعفر بن ابی طالب مطرح نشده است. از این رو، مسئله مقاله پیش رو در نوع خود بدیع است.

۲. جعفر بن ابی طالب در پرتو کلام وحی

۲-۱. ایمان صادقانه

آیه «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ ءَامَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَزَلُوا وَاَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ» (حجرات: ۱۵) درباره حضرت علی علیه السلام، حمزه سیدالشهدا و جعفر طیار نازل شده است؛ زیرا رسول خدا صلی الله علیه و آله را تصدیق کرده که در ایمان خود تردیدی راه نداد. پایمردی جناب جعفر در جنگ مؤته و شهادت ایشان دلالت بر شخصیت وی دارد که پس از ایمان به خدا و پیامبرش با دشمنان خدا جهاد و با مال و جاننش اوامر او را اطاعت کرد. او در ایمانش صادق بود. از این رو، خداوند به صداقت او شهادت داده است. (حسکانی، ۱۳۹۱، هـ، ۲۵۸۷۲) در دوران رسالت پیامبر صلی الله علیه و آله بسیاری به ایشان ایمان آوردند، اما همه آنها در یک سطح

از ایمان نبودند. جعفر بن ابی طالب در ایمان آوردن و پذیرش اسلام صادقانه عمل کرد. اگرچه برخی اسلام آوردن او را در سال سوم بعثت به بعد دانسته‌اند (یعقوبی، بی تا، ۲۸۷/۲)، برخی گزارش‌های تاریخی، اسلام آوردن جعفر را به فاصله کوتاهی بعد از اسلام آوردن برادرش، امام علی (ع)، (ابن اثیر، بی تا، ۲۸۷/۱) و در سال اول بعثت ذکر کرده‌اند (اصفهانی، ۱۳۸۵). جعفر بن ابی طالب از اولین کسانی بود که اسلام آورد و با رسول خدا (ص) نماز را برپا داشت (طبرسی، ۱۳۹۰، ۱۰۳/۱).

۲-۲. معیار ایمان حقیقی

از عبدالله بن عباس درباره کلام خدای متعال که می‌فرماید: «أَمِنُوا مَآ آتَى النَّاسَ» (بقره: ۱۳) سؤال شد. ابن عباس در جواب گفت: «آنان علی (ع)، جعفر، حمزه، سلمان، ابوذر، عمار، مقداد، حذیفه و امثال این جماعت از مؤمنان راستین هستند». این آیه در واقع ایمان این گروه را به صورت ایمان معیار مطرح کرده است. (حکائی، ۱۳۴۱ هـ.ق، ۹۳/۱)

۲-۳. مهاجر صابر

برخی از مفسرین معتقدند که آیه «إِنَّمَا يُؤَيِّتُ الصَّابِرِينَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ» (زمر، ۱۰) درباره جعفر و یارانش نازل شده است. آنها دینشان را ترک نکردند و زمانی که کار برایشان دشوار شد صبر و مهاجرت کردند. پاداش ایشان به دلیل صبر بر بلا و دوری از اهل و وطن خود است. پاداشی به ایشان عطا می‌شود که نه قابل توصیف بوده و نه عقلی به درک آن راه می‌یابد. (طبرانی، ۲۰۰۸، ۳۶۷/۵). توانمندی جعفر در جریان هجرت به حبشه و نجات دادن مسلمانان از توطئه قریش، در فن بیان وی به نمایش گذاشته شد. به یقین، قدرت استدلال و منطق در تحولات سیاسی و اجتماعی تأثیرگذار است که جعفر به تناسب از این ویژگی برخوردار بود.

۲-۴. قاری واقعی قرآن و عامل به آن

«الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ» کسانی که کتاب آسمانی به آنان داده‌ایم آن را به طوری که شایسته آن است با تدبر و به قصد عمل کردن خوانده و حق آن را ادا می‌کنند. (بقره: ۱۲۱) حلالش را حلال و حرامش را حرام می‌دانند. از مصادیق این آیه شریفه، جعفر بن ابی طالب و یارانش هستند (مکی بن حموش، ۱۳۲۹ هـ.ق، ۲۲۰/۱). آشنایی با قرآن از ویژگی‌های جناب جعفر بود که با قرائت برخی از آیات سوره مریم باعث نجات مسلمانان از توطئه قریش شد.

۲-۵. مصداق شهید

عبدالله بن عباس در تفسیر آیه «وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا» (نساء: ۶۹) چنین شرح می‌دهد: «کسانی که خدای تعالی را در واجبات اطاعت نموده و رسول خدا ﷺ را در سنتش پیروی می‌کنند، در زمره کسانی از انبیاء یعنی، محمد ﷺ، و صدیقان یعنی، علی بن ابی طالب ﷺ، و شهداء یعنی، علی ﷺ، جعفر، حمزه، حسن و حسین ﷺ، و صالحین یعنی، سلمان، ابوذر، عمار یاسر و... خواهند بود که خداوند به آنان نعمت داده و اینان نیکو رفیقانی در بهشت هستند. (حسکانی، ۱۳۱۱ ه. ق، ۱/۱۹۶) ابن عباس در تفسیر آیه شریفه جعفر بن ابی طالب را در زمره شهداء و از مصداق شهید معرفی می‌کند.

۲-۶. وفاداری به پیمان الهی

یکی از آیات قرآن که به وفاداری جعفر بن ابی طالب اشاره دارد و او را در کنار امام علی ﷺ و حمزه سیدالشهدا مؤمن راستین می‌داند که به پیمان الهی خود با خداوند وفادار ماند آیه ۲۳ سوره احزاب است. روایت ابوالجارود از امام صادق ﷺ وارد شده است که ذیل آیه «مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ؛ مردان مؤمن و صادق هرگز از میدان جنگ فرار نمی‌کنند» (احزاب: ۲۳) و در ادامه آیه تأکید می‌کند که مراد از جمله «فَمِنْهُمْ مَّنْ قَضَىٰ نَحْبَهُ» جعفر بن ابی طالب و حمزه سیدالشهدا است که به پیمان خود صادقانه وفا کردند و به شهادت رسیدند و منظور از جمله «وَمِنْهُمْ مَّنْ يَنْتَظِرُ» امام علی ﷺ است (قمی، ۱۴۴ ه. ق، ۱۸۸/۲). در روایتی اشاره شده است که امیرالمؤمنین ﷺ، حمزه، جعفر و عبیده با خدای عزوجل و پیامبر ﷺ بر یک امری پیمان می‌بندند و برای خدا و پیامبرش بر سر پیمان خود باقی می‌مانند. حمزه، جعفر و عبیده به شهادت می‌رسند و علی ﷺ در انتظار شهادت به سر می‌برد. آیه ۲۳ سوره احزاب درباره این گروه نازل شده است (فندروی، ۱۳۱۶ ه. ق، ۱/۲۸۵).

درباره اینکه موضوع پیمان الهی چه بوده است، دو قرینه از روایات به مفاد این پیمان نامه الهی اشاره می‌کند. یکی اینکه این گروه هیچ امری را رها نکنند جز اینکه به آن عمل کنند، هیچ نهی را رها نکنند جز اینکه آن را رد کنند، هیچ ولی‌ای نباشد جز اینکه دوستش داشته باشند، هیچ دشمنی نباشد جز اینکه با او دشمنی کنند، به هیچ دشمنی

پشت نکنند و از فریضه و واجبات خسته نشوند و جز برای خدا و رسولش نصیحت زیاد نکنند. (مغربی، ۱۳۸۵، ۲/۳۵۴) قرینه دیگر اینکه ابن عباس نقل می‌کند منظور از «وَمِنْهُمْ مَّن يَنْتَظِرُ» (احزاب: ۲۳) علی (ع) است که منتظر مرگ خود و وفا کردن به پیمان خدا و شهادت در راه خدا بود و به خدا سوگند که شهادت روزی او شد (ابلی، ۱۳۸۱، ۲۰۸۱). بنابراین، پیمانی که صادقانه بر آن پایدار مانده و وفا کردند، شهادت در راه خدای سبحان است.

۲-۷. مصداق متقین

ابن عباس، آیه «وَمَا كَانُوا أَوْلِيَاءَ إِنْ أَوْلِيَائُهُ إِلَّا الْمُتَّقُونَ» (انفال: ۳۴) را تفسیر می‌کند به اینکه کفار مکه اولیا و دوستان پیامبر (ص) نیستند، بلکه دوستان و اولیای ایشان کسانی هستند که از شرک و گناه کبیره پاک و از متقین هستند و آنان علی بن ابی طالب (ع)، حمزه، جعفر و عقیل می‌باشند که دوستان حقیقی و راستین پیامبر (ص) به شمار می‌آیند. (حکامی، ۱۴۱۱ ه.ق، ۲۸۳/۸) جعفر از مصادیق متقین که به دور از شرک و گناه کبیره‌اند، شمرده شده است. پرهیز از شرک و بت پرستی از صفات بارز جعفر بن ابی طالب قبل از اسلام آوردن وی بوده است. خداوند متعال به دلیل وجود چهار خصلت در جعفر از او سپاسگزاری کرده است: عدم شرب خمر، عدم دروغ‌گویی، عدم ارتکاب زنا و عدم بت پرستی (ابن بابویه، ۱۴۱۱ ه.ق).

۳. جعفر بن ابی طالب در پرتو کلام رسول خدا (ص)

۳-۱. از سروران و بزرگان اهل بهشت

اهل بهشت بودن، سعادت و آرزوی هر انسان مؤمنی است که نشانگر شایستگی او و مورد لطف و رحمت الهی قرار گرفتن اوست، اما سید و آقای اهل بهشت بودن از جایگاه و منزلت ویژه شخص نزد خداوند سبحان حکایت می‌کند. براساس روایتی که انس بن مالک از رسول خدا (ص) نقل کرده برخی از فرزندان عبدالمطلب که یکی از آنها جعفر بن ابی طالب است از بزرگان و آقایان اهل بهشت هستند. (طوسی، ۱۴۱۱ ه.ق)

۳-۲. خلقت از گل رحمت شده

جعفر بن ابی طالب به همراه پیامبر خدا (ص) از گل رحمت شده خلق شده است. روزی رسول خدا (ص) دست علی بن ابی طالب (ع) را گرفت و بیرون شد درحالی که می‌فرمود: «ای

گروه انصار! ای گروه بنی هاشم! ای گروه فرزندان عبدالمطلب! منم محمد رسول خدا ﷺ! آگاه باشید! من به همراه چهار کس از خاندانم از گل رحمت شده آفریده شدم: خودم، علی علیه السلام، حمزه و جعفر بن ابی طالب علیه السلام (ابن بابویه، ۱۴۱۱ ه.ق).

۳-۳. از برگزیدگان خاندان پیامبر صلی الله علیه و آله

خداوند متعال، پیامبر صلی الله علیه و آله را در بین سه نفر از اهل بیت و خاندانش یعنی، علی علیه السلام، جعفر و حمزه برگزید. این گروه زمانی در ابطح به خواب رفتند در حالی که علی بن ابی طالب علیه السلام در سمت راست پیامبر صلی الله علیه و آله، جعفر بن ابی طالب در طرف چپ و حمزه بن عبدالمطلب در پایین پای آن حضرت قرار داشتند. صدای بال ملائکه های الهی پیامبر صلی الله علیه و آله را بیدار کرد. متوجه شد که جبرئیل امین با سه دسته ملک حضور دارد. یکی از آن دسته های سه گانه به جبرئیل گفت که به سوی کدام یک از این چهار نفر فرستاده شده ای. جبرئیل در پاسخ اشاره کرد و گفت: «به سوی این یکی». دوباره آن ملک پرسید: «این چه کسی است». جبرئیل پاسخ داد: «این محمد صلی الله علیه و آله سید و بزرگ انبیاست». سپس با اشاره به آن سه نفر هر کدام را معرفی کرد و گفت: «این، علی بن ابی طالب سید و آقای اوصیاست و این، جعفر بن ابی طالب است که برای او دو بال رنگین داده می شود و در بهشت پرواز می کند و این، حمزه فرزند عبدالمطلب سید و آقای شهیدان است» (قمی، ۱۴۰۶ ه.ق، ۳/۳۴۷).

۳-۴. پرچمدار لوای تسبیح در قیامت

یکی دیگر از فضایل جعفر بن ابی طالب از دیدگاه رسول خدا صلی الله علیه و آله این است که در قیامت از پرچمداران آن حضرت خواهد بود. در قیامت چهار لوا به نام های حمد، تهلیل، تکبیر و تسبیح به پیامبر صلی الله علیه و آله عطا می شود. رسول خدا صلی الله علیه و آله لوای تسبیح را به جعفر بن ابی طالب می دهد. (کوفی، ۱۴۱۰ ه.ق) مشخص است که پرچمدار و صاحب لوا بودن از سوی پیامبر صلی الله علیه و آله فضیلت بزرگی است که هر کس به این فضیلت دست نمی یابد.

۳-۵. از روسفیدان در قیامت

بر اساس آیات و روایات، روز قیامت روزی دشوار و پر از ترس و هراس بوده که هر کس به فکر خویش است به گونه ای که انسان از برادر، پدر، مادر، همسر و فرزندان خود فرار می کند.

(ر.ک.، عیسی، ۳۴:۳۶) براساس آیات و روایات، کسانی هم هستند که در آن روز شاداب و خندان و متنعم به انواع نعمت‌های بهشتی هستند. این دسته انسان‌ها به اوج قله کمال انسانی و قرب الهی نائل آمده و جایگاه و منزلت بالایی در نزد خدای سبحان دارند. براساس روایات، خاندان عصمت و طهارت در رأس این دسته از انسان‌ها قرار دارند و یکی از آنها جعفر بن ابی طالب است. از انس بن مالک نقل شده است: «از رسول خدا ﷺ درباره آیه ۳۸ سوره عبس و چهره‌هایی که در قیامت درخشان و نورانی هستند، سؤال کردم. آن حضرت فرمود: ای انس! چهره‌های خندان و دل‌های شاد متعلق به فرزندان عبدالمطلب است که شامل من و علی بن ابی طالب، حمزه، جعفر طیار، حسن، حسین و فاطمه ﷺ می‌شود. ما در قیامت از قبرها برمی‌خیزیم درحالی‌که چهره‌های ما مثل آفتاب نورانی است و از اینکه خدای سبحان از ما راضی است بسیار خوشحال و شاد هستیم و خنده‌های شادی بر لبان ماست و یکدیگر را به ثواب‌های الهی بشارت و نوید می‌دهیم» (حسکانی، ۱۴۱ هـ.ق، ۴۲۲/۲).

۳-۶. بهترین خاندان پیامبر خدا ﷺ بعد از اهل بیت ﷺ

یکی دیگر از فضائل جعفر بن ابی طالب این است که رسول خدا ﷺ وی را بهترین خاندان خود بعد از اهل بیت ﷺ خود معرفی کرده است. شیخ صدوق روایتی طولانی را از سلمان فارسی و او از پیامبر ﷺ نقل می‌کند که بعد از اهل بیت ﷺ که قرآن به طهارت و پاکی آنها گواهی داده است، حمزه سیدالشهدا و جعفر طیار از بهترین خاندان رسول خدا ﷺ هستند. (ابن بابویه، ۱۳۹۵، ۲۶۳/۱)

۳-۷. شجاعت و دلاوری

از ویژگی‌ها و خصوصیات جعفر بن ابی طالب، شجاعت و دلاوری کم‌نظیر وی بوده است. شجاعت جعفر بن ابی طالب را می‌توان از انتصاب وی به فرماندهی لشکر توسط پیامبر خدا ﷺ استنباط کرد. (واقعی، ۱۴۰۵ هـ.ق، ۷۵۶/۲) مبارزه سخت و نفس‌گیر وی در جنگ موته (بلخی، ۱۹۹۳، ۲۳۰/۴) نیز دلیل دیگری بر این ادعاست. او بی‌باکانه جنگید و زمانی که دشمن او را محاصره کرد از اسب خود پیاده شد و آن را پی کرد و به جنگ ادامه داد تا کشته شد (ابن هشام، ۱۳۸۳، ۸۳۲/۳). گفته شده است جراحات فراوانی بر بدن جعفر وارد شده بود و ۲۵ جراحی در صورت

او وجود داشت (طبرسی، ۱۳۹۰، ۲۳۳/۸). جعفر به دلیل بهره‌مندی از شجاعت و دلاوری از جایگاه و موقعیت اجتماعی خاصی برخوردار بود و قابلیت تأثیرگذاری در مسائل جامعه را داشت.

۴. جعفر بن ابی طالب در پرتو کلام امیرالمؤمنین علی علیه السلام

۴-۱. از بهترین شهدا

بر کسی پوشیده نیست که شهادت در راه خدا مقامی بزرگ است و اجر و پاداش مضاعفی دارد و برتر بودن در بین شهیدان نیز خود فضیلتی بالاتر است. براساس روایتی از امیرالمؤمنین علی علیه السلام جعفر بن ابی طالب جایگاه بهترین شهدا را دارد. (کلینی، ۱۴۰۷ هـ.ق، ۷۱/۴۵)

۴-۲. از بهترین مخلوقات روی زمین

امام علی علیه السلام در مورد برتری و فضیلت خاندان خود از دیگران به هفت نفر اشاره و افتخار کرده است که خداوند مانند آنها را در روی زمین خلق نکرده و جعفر بن ابی طالب یکی از آنهاست. (حمیری، ۱۳۱۳ هـ.ق)

۴-۳. استغاثه امیرالمؤمنین علی علیه السلام به جعفر بن ابی طالب پس از ماجرای سقیفه

بنی ساعده

بعد از ماجرای سقیفه بنی ساعده که در آن حق مسلم امام علی علیه السلام غصب شد و بازیگران سقیفه و غاصبان خلافت با تهدید و فشار از امام علی علیه السلام درخواست بیعت با ابوبکر را کردند، آن حضرت ضمن درد دل کردن با رسول خدا صلی الله علیه و آله با تألم و تظلم طلب یاری و دادخواهی کرد. ایشان در اوج مظلومیت و تنهایی، برادرش، جعفر طیار، و عمویش، حمزه سیدالشهدا، را صدا زده و چنین استغاثه و فریاد طلبی کرد: «وا جعفر! ولا جعفر لی الیوم. وا حمزاه! ولا حمزة لی الیوم» (ابن ابی الحدید، ۱۴۰۴ هـ.ق، ۱۱۱/۳). مفهوم این استغاثه و فریاد طلبی آن است که اگر جعفر بن ابی طالب و حمزه سیدالشهدا زنده می‌بودند حق آن حضرت غصب نمی‌شد و این مظلومیت رقم نمی‌خورد. توانمندی جعفر در اقناع سازی مخاطبان که برگرفته شده از فصاحت و بلاغت در سخن او بود، می‌توانست نقش کلیدی در مسئله خلافت ایفا کرده و حضرت علی علیه السلام را در رسیدن به حق مسلم خود یاری کند.

۴-۴. جعفرین ابی طالب در احتجاج امیرالمؤمنین علی (ع) در شورای شش نفری

پس از خلیفه دوم در شورای شش نفره‌ای که برای تعیین خلیفه تشکیل شد امام علی (ع) سخنانی ایراد کرد و مناقب خاندانش را برای اتمام حجت برشمرد و جعفرین ابی طالب را یکی از افتخاراتش نامید و چنین فرمود: «شما را به خدا سوگند! آیا جز من کسی در میان شما هست که برادرش مزین به دو بال در بهشت باشد؟» و همه گفتند: نه (طبرسی، ۱۴۴۳ هـ.ق، ۱/۱۳۵). شیخ صدوق نیز در کتاب *خصال*، این موضوع را با بیان دیگری آورده است که امام علی (ع) فرمود: «آیا کسی از شما برادری مانند جعفر دارد که مزین به دو بال در بهشت بوده و هرکجا بخواهد پرواز کند؟» و گفتند: «نه» (علامه حلی، ۱۹۸۲). امام علی (ع) به وجود برادرش جعفر مباحثات کرده و نسبت داشتن خود را با او از معیارهای برتری و منقبت خود برای خلافت اعلام می‌کند.

۴-۵. جعفرین ابی طالب در احتجاج امیرالمؤمنین علی (ع) در نامه به معاویه

امام علی (ع) در یکی از نامه‌های خود به معاویه یادآور می‌شود: «چون تنور جنگ شعله ور می‌شد رسول خدا (ص) اهل بیت خود را مقدم می‌داشت تا بدین وسیله اصحاب را حفظ کند. در نتیجه عبیده بن الحارث در جنگ بدر، حمزه در جنگ احد و جعفر در جنگ مؤتبه به شهادت رسیدند». (شریف الرضی، ۱۴۱۴ هـ.ق) در یکی از زیباترین نامه‌های امام علی (ع) به معاویه پس از جنگ جمل، ادعاهای دروغین معاویه افشا، فضائل بنی هاشم بازگو و بنی امیه رسوا شد. آن حضرت هنگام بیان فضائل بنی هاشم از جعفرین ابی طالب نام برد که دستش در جهاد قطع شد و طیارش خواندند که با دو بال در آسمان بهشت پرواز می‌کند (طبرسی، ۱۳۴۳ هـ.ق، ۱/۱۸۰). حضرت علی (ع) در نامه دیگری پس از معرفی برادر، دایی، جد و بستگان معاویه به برادری با جعفرین ابی طالب مباحثات نمود (ابن واسطی، ۱۳۷۶).

۴-۶. فقدان جعفرین ابی طالب و تأثیر او در مسئله خلافت

موضوع حسرت خوردن امام علی (ع) از فقدان برادرش، جعفرین ابی طالب، در نامه ایشان به شریح بن هانی بن یزید از اصحاب امام علی (ع) (ابن سعد، بی تا، ۱۳۸/۶) آمده است. در این نامه، حضرت علی (ع) به تنهایی خود و شرایط دشوار پدید آمده اشاره کرده و فقدان حمزه و جعفر را عاملی برای بازماندن از حق خود ذکر نموده است: «نگریستم دیدم که جز اهل بیت

و خاندانم کسی یار و یاور من نیست و از به خطر افتادن جان آنها خوف کردم، اما اگر حمزه و برادرم، جعفر، بودند مجبور به بیعت نمی شدم» (طبری آملی، ۱۴۱۵ هـ.ق). این عبارت نشان می دهد که حمزه و جعفر به دلیل جایگاه و منزلتی که داشتند، می توانستند در استیفای حق خلافت حضرت علی علیه السلام نقش اساسی ایفا کنند.

امام علی علیه السلام در موقعیتی دیگر نیز از حمزه و جعفر یاد کرده است. هنگامی که آن حضرت از همکاری تنگاتنگ عمروعاص و معاویه باخبر شد در اشعاری وضعیت موجود را تشریح نمود و با یادکردن از حمزه و جعفر از عظمت و تأثیرگذاری این دو و دلاورمردی آنها یاد کرد و بودن آنها را عامل تقویت جبهه خود و ضعف قریش قلمداد نمود: «اگر اینان بودند قریش ستاره شب را در روز روشن می دید» (مقری، ۱۳۸۲).

۴-۷. مباحث امیرالمؤمنین علی علیه السلام به برادرش جعفر بن ابی طالب

حضرت علی علیه السلام هفتاد منقبت برای خود برمی شمارد که کسی در آن فضایل با ایشان شریک نیست (ابن بابویه، ۱۳۶۲، ۵۷۲/۲)، سپس به برادرش، جعفر، مباحث می کند (ابن بابویه، ۱۳۶۲، ۵۷۸/۲). از افتخار کردن امیرالمؤمنین علی علیه السلام به جعفر بن ابی طالب به خوبی عظمت و مقام والای ایشان معلوم می شود.

۵. جعفر بن ابی طالب در پرتو کلام امام حسن مجتبی علیه السلام

۵-۱. ولایت پذیری و فرمانبری جعفر بن ابی طالب

از نقاط برجسته زندگی جعفر بن ابی طالب ولایت پذیری و فرمانبری ایشان نسبت به رسول خدا صلی الله علیه و آله است. این ویژگی در توصیف امام حسن مجتبی علیه السلام از جعفر بن ابی طالب آمده است. آن حضرت در سخنرانی تاریخی خود که بعد از صلح با معاویه در کوفه و در حضور جمعیت زیادی از مردم و با حضور معاویه ایراد کرد سخن از حمزه سیدالشهدا و جعفر بن ابی طالب به میان آورد و آنها را جزو کسانی برشمرد که به دعوت توحیدی رسول الله صلی الله علیه و آله لبیک گفتند. خداوند نیز از جعفر تکریم کرد و به دلیل جایگاه رفیع و منزلت و قرابت او در نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله دو بال به او عطا کرد که با ملائکه های الهی پرواز کند. (طوسی، ۱۴۱۴ هـ.ق) شواهد دیگری نیز بر فرمانبرداری و اطاعت پذیری جعفر بن ابی طالب از رسول خدا صلی الله علیه و آله

وجود دارد. جعفر به امر پیامبر خدا ﷺ به حبشه هجرت کرد و سرپرستی مسلمانان را در این سفر پرخطر برعهده گرفت (طبرسی، ۱۳۹۰، ۱۱۵/۱) و طی نامه پیامبر ﷺ به نجاشی، به امر آن حضرت از حبشه بازگشت (طبرسی، ۱۳۹۰، ۱۱۸/۱).

۵-۲. یادکرد از جعفرین ابی طالب در کنار اهل بیت (علیهم السلام)

امام حسن مجتبیٰ (علیه السلام) موقع مسمومیت خود برای آرام کردن حزن امام حسین (علیه السلام)، غم فقدان بزرگترین شخصیت های خاندانش را که بعد از پیامبر ﷺ از دنیا رفتند، یادآوری نمود و به هنگام نام بردن از امام علی (علیه السلام)، حضرت فاطمه زهرا (علیها السلام) و خدیجه کبری (علیها السلام) از حمزه و جعفر نیز یاد می کند. (ابن معین، بی تا، ۳۶۶/۱) امام مجتبیٰ (علیه السلام) از کسانی نام برد که در دفاع از حق و اطاعت پذیری و فرمانبری از خداوند مشترکند که جعفرین ابی طالب نیز در این ویژگی با آنها شریک است.

۶-۱. جعفرین ابی طالب در پرتو کلام امام حسین (علیه السلام) در روز عاشورا

۶-۱. مباحث امام حسین (علیه السلام) به عمویش جعفرین ابی طالب

امام حسین (علیه السلام) در روز عاشورا دو مرتبه از جعفرین ابی طالب بانام طیار و ذوالجناحین نام برده و هنگام معرفی، خودش را به او منسوب کرده است. بار اول در جمع لشکریان عمر بن سعد خطبه ای خواند و فرمود: «آیا جعفر، شهیدی که با دو بال در بهشت به پرواز درآمد عمومی من نیست؟» (ابومخنف کوفی، ۱۴۱۷ هـ.ق). مرتبه دیگر نیز در برابر لشکریان عمر سعد قرار گرفت، برای اتمام حجت خودش را معرفی کرد و از کسانی که حضرت در آن شرایط سخت و حساس از او نام برد و او را یکی از شاخص های خاندان خود برشمرد جعفر طیار بود که فرمود: «شما را به خدا سوگند! آیا می دانید جعفر که با دو بال در بهشت به پرواز درآمد عمومی من است؟» آنها گفتند: «بله، به خدا قسم! می دانیم» (ابن بابویه، ۱۴۱۱ هـ.ق). از سخنان امام حسین (علیه السلام) به دست می آید که جعفرین ابی طالب نزد کسانی که در کربلا برای مبارزه با آن حضرت آمده بودند نیز مانند شخصیتی با عظمت در خاندان بنی هاشم مطرح بوده است؛ زیرا در غیر این صورت منسوب کردن خودش به جعفرین ابی طالب معنا نداشت.

۷. جعفرین ابی طالب در پرتو کلام امام سجاد علیه السلام

۷-۱. میاهات امام سجاد علیه السلام به جعفرین ابی طالب در مسجد جامع اموی شام

یکی از خطبه‌های تاریخی امام سجاد علیه السلام خطبه‌ای است که آن حضرت بعد از واقعه کربلا و در زمان اسارت اهل بیت علیهم السلام در مسجد جامع اموی شام ایراد کرد. در آن محفل، افراد زیادی از جمله یزیدبن معاویه و درباریان شرکت داشتند. امام سجاد علیه السلام در آن خطبه، جعفرین ابی طالب را یکی از فضائل و برتری‌های هفت‌گانه خاندانش برشمرد که خداوند به آن خاندان ارزانی داشته است. (خوارزمی، ۱۳۲۳ هـ. ق، ۷۶/۳) از اینکه امام زین‌العابدین علیه السلام در این سخنرانی جعفرین ابی طالب را جزو اهل بیت علیهم السلام قرار داده است و از او در کنار اهل بیت علیهم السلام نام می‌برد و به آن افتخار می‌کند به خوبی جایگاه و منزلت آن شهید والامقام آشکار می‌شود.

۷-۲. روز شهادت جعفرین ابی طالب در جنگ مؤته یکی از سخت‌ترین روزها بر رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم

امام سجاد علیه السلام روز شهادت جعفرین ابی طالب را یکی از سخت‌ترین روزهایی می‌داند که بر پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم گذشت. آنجا که نگاه ایشان به عبیدالله فرزند ابوالفضل العباس علیه السلام افتاد حضرت گریه کرد و فرمود: «بعد از روز احد هیچ روزی مانند روز جنگ مؤته بر رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم سخت نبود؛ زیرا در آن روز پسر عمومیش، جعفرین ابی طالب، به شهادت رسید» (ابن بابویه، ۱۳۱۱ هـ. ق). بدون شک رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در راه تبلیغ رسالت، مشکلات و سختی‌های فراوانی دید و داغ‌های فراق عزیزانی مانند فرزندان و همسر فداکاری مانند خدیجه علیها السلام و ابوطالب علیه السلام را تحمل کرد، اما براساس این فرمایش امام سجاد علیه السلام روز شهادت جعفرین ابی طالب در جنگ مؤته خیلی بر پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم سخت گذشت. این مطلب بیانگر جایگاه و منزلت آن شهید والامقام نزد پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم است.

۸. جعفرین ابی طالب در پرتو کلام امام باقر علیه السلام

۸-۱. یادکرد جعفرین ابی طالب در کنار اهل بیت علیهم السلام

در روایتی طولانی از امام باقر علیه السلام درباره معرفی اهل بیت علیهم السلام و عظمت و جایگاه رفیع آنها

نزد خدای سبحان، آن حضرت علاوه بر اینکه به برخی از فضایل و مناقب اهل بیت (ع) اشاره دارد از برخی بزرگان خاندان رسول خدا (ص) نیز نام می برد. ایشان با لقب ذوالجناحین به جعفر بن ابی طالب اشاره می کند و او را در کنار اهل بیت (ع) قرار می دهد. در این معرفی، امام باقر (ع) به آیه مودت یعنی آیه ۲۳ سوره شوری: «قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ وَمَن يَقْتَرِفْ حَسَنَةً نَّزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْنًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ شَكُورٌ» بگو: از شما [در برابر ابلاغ رسالت] هیچ پاداشی جز مودت نزدیکان [یعنی، اهل بیتم] را نمی خواهم و هرکس کار نیکی انجام دهد بر نیکی اش می افزایم. یقیناً خدا بسیار آمرزنده و شکرپذیر است» استناد می کند و می فرماید: «انجام کار نیک، مودت ما اهل بیت (ع) است» (ابن طاووس، ۱۳۱۳ ه.ق).

۸-۲. استدلال بر عدم غصب خلافت با وجود جعفر بن ابی طالب

جعفر ذوالجناحین چنان شجاعت، دلیری، شوکت و شهامت داشت که اگر بعد از رسول خدا (ص) زنده می ماند مظلومیت عترت طاهره به ویژه امیرالمؤمنین علی (ع) رقم نمی خورد و خلافت توسط دو خلیفه اول غصب نمی شد. در روایتی از سدید آمده است: «در خدمت امام باقر (ع) بودیم و سخن از کارهایی که مردم پس از رسول خدا (ص) انجام دادند و امیرالمؤمنین علی (ع) را تنها گذاردند به میان آمد. مردی از حاضرین به امام گفت: در آن وقت که مردم علی (ع) را تنها گذاردند، عترت بنی هاشم و آن جمعیت و نیرویی که داشتند چه شده بود. امام باقر (ع) فرمود: "چه کسی از بنی هاشم در آن وقت به جای مانده بود. مردان دلاور بنی هاشم جعفر و حمزه بودند که از دنیا رفته بودند و برای امام علی (ع) از بنی هاشم دو تن از مردان ناتوان تازه مسلمان یعنی، عباس و عقیل مانده بودند که هر دو از طلقا و آزادشدگان مکه بودند. به خدا سوگند! اگر حمزه و جعفر زنده بودند آن دو نفر دستی به خلافت نمی رساندند و اگر حمزه و جعفر شاهد جریانات و کارهای آن دو نفر بودند آنها را زنده نمی گذاشتند"» (کلینی، ۱۳۰۷ ه.ق، ۱۸۷/۸).

۹. جعفر بن ابی طالب در پرتو کلام امام صادق (ع)

۹-۱. شاهد ابلاغ رسالت انبیای الهی

براساس روایتی از امام صادق (ع) در قیامت از انبیای الهی در مورد ابلاغ رسالت و تبلیغ معارف آیین و شریعت آنها سؤال می شود و حتی بر این موضوع درخواست شاهد می شود.

جعفر بن ابی طالب و حمزه سیدالشهدا در قیامت به دستور پیامبر ﷺ بر تبلیغ رسالت انبیای الهی شهادت می دهند. (کلبی، ۱۴۷ هـ.ق، ۲۶۷/۸)

۱۰. جعفر بن ابی طالب در پرتو کلام امام کاظم ﷺ

۱-۱. شرط خداوندی برای تکمیل ایمان

پیامبر خدا ﷺ زمانی که برای جنگ بدر آماده می شد امام علی ﷺ، حمزه و فاطمه ﷺ را فراخواند و آنها را دعوت به بیعت رضا کرد. حمزه سؤال کرد: «مگر ما با شما بیعت نکردیم؟» پیامبر ﷺ فرمود: «ای شیر خدا و شیر رسول خدا! با خدا و رسولش بیعت کنید بر اینکه از علی ﷺ حمایت نمایید. در این صورت است که ایمان شما کامل می شود». حمزه بیعت کرد، سپس پیامبر ﷺ مواردی را برشمرد که شرط خداوند متعال برای کامل شدن ایمان مسلمانان است. از شرایط تکمیل ایمان، قبول کردن این معناست که جعفر بن ابی طالب یکی از اهل بیت ﷺ بوده و در بهشت پرواز می کند. (ابن طلوس، ۱۴۲۰ هـ.ق)

۱۰-۲. فقدان جعفر بن ابی طالب و تأثیر او در مسئله خلافت

امام کاظم ﷺ در پاسخ به این سؤال که اگر امام علی ﷺ در ادعای خلافت برحق بود چرا قیام نکرد به نبود یار اشاره کرده است و تأکید می کند که خداوند فقط به پیامبر ﷺ فرمان داد که به تنهایی قیام کند: «فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا تُكَلِّفُ إِلَّا نَفْسَكَ» (نساء، ۸۴)، اما درباره دیگران این گونه فرمود: «إِلَّا مُتَّخِرًا لِقِتَالِ أَوْ مُتَّخِرًا إِلَى فِتْنَةٍ» (انفال، ۱۶). این در حالی بود که امام علی ﷺ گروه و هوادار نداشت که اگر داشت، قیام می کرد. امام ﷺ در ادامه می فرماید: «اگر حمزه و جعفر می بودند» (عیاشی، ۱۳۸۰، ۵۷۲). این عبارت بدین معناست که اگر اینان بودند امام ﷺ قیام می کرد و یا اینکه تفسیر فتنه باشد؛ یعنی این دو به تنهایی فتنه و گروه بودند که با بودن آنها امام علی ﷺ می توانست حق خود را استیفا کند (مجلسی، ۱۴۳۳ هـ.ق، ۴۵۲/۲۹). این روایت ادامه ای دارد و آن اینکه فقط آن دو مرد باقی مانده بودند (عیاشی، ۱۳۸۰، ۵۷۲). مجلسی گفته است که مراد از آن دو مرد، عباس بن عبدالمطلب و عقیل بن ابی طالب هستند (مجلسی، ۱۴۳۳ هـ.ق، ۴۵۲/۲۹). از این رو، امام کاظم ﷺ جعفر و حمزه را مصداق فتنه می داند و از سوی دیگر، عباس و عقیل را ضعیف تر از آن می داند که امام علی ﷺ بتواند با همراهی آنها حق خود

را استیفا کند. مفهوم این سخن آن است که حمزه و جعفر می‌توانستند نقش جدی در مسئله خلافت امام علی علیه السلام ایفا کنند. این امر به دلیل خواستگاه قومی و قبیله‌ای آنها نبوده است؛ زیرا عباس و عقیل نیز در این ویژگی با آن دو مشترک بوده‌اند.

به نظر می‌رسد ایمان حمزه و جعفر و پایداری این دو بر آن و شجاعت و جسارت آنها در دفاع از حق از ویژگی‌هایی بوده که به آنها امکان می‌داد در کنار امام علی علیه السلام قرار گرفته و از حق ایشان دفاع کنند. در حالی که عباس و عقیل به دلیل جدیدالعهد بودنشان به اسلام، قابل اتکا نبوده و از آن حضرت دفاع نمی‌کردند. (بعقوب‌زاده و صفری فروشانی، ۱۳۹۱، ۱۵۰/۲). چنانکه وجود جعفر با توجه به توانمندی‌های او می‌توانست در مسئله خلافت تأثیرگذار باشد فقدان او نیز از عوامل بازماندن حضرت علی علیه السلام از خلافت است.

۱۱. نتیجه‌گیری

جعفر بن ابی‌طالب موقعیت و جایگاه ویژه‌ای داشت که اهل بیت علیهم السلام با توجه به جایگاه ایشان احتجاج و به ایشان مباهات می‌کنند. امام علی علیه السلام در شورای شش نفره برای تعیین خلیفه مسلمین و در نامه به زورگویانی همچون معاویه، به داشتن برادری مانند جعفر بن ابی‌طالب مباهات می‌کرد. امام حسین علیه السلام در روز عاشورا در برابر لشکریان عمر بن سعد و امام سجاد علیه السلام در مسجد جامع اموی شام در برابر شامیان به داشتن جعفر بن ابی‌طالب افتخار می‌کرد. این امر بیانگر جایگاه و منزلت اجتماعی جعفر بن ابی‌طالب است. جعفر بن ابی‌طالب نه فقط در دنیا مقام و منزلتی والا دارد و از یاوران و حمایتگران صادق رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم است، بلکه در قیامت نیز جایگاه و مقام‌الایی دارد به گونه‌ای که براساس برخی روایات از سروران و بزرگان اهل بهشت است. او در قیامت از رؤسفیدان و پرچمداران لوی تسبیح است و شاهد و گواه تبلیغ رسالت انبیای الهی در پیشگاه خدای سبحان معرفی می‌شود. بررسی صفات و ویژگی‌های شخصیت اجتماعی و معنوی جعفر بن ابی‌طالب در آیات و روایات نشان داد که او در جامعه اسلامی در جایگاه عضوی مهم و اصلی در اسلام نقش ایفا کرده است. ایمان صادقانه، هجرت صابرا، عامل به قرآن بودن، ولایت‌پذیری و فرمانبرداری، شجاعت و دلاوری، وفاداری در عمل، جان‌فشانی در راه دین و بهره‌مندی از

محبوبیت نزد رسول خدا ﷺ و اهل بیت  را برای جعفر بن ابی طالب فراهم کرده بود که می‌توانست در تحولات جامعه اسلامی ایفای نقش کند و در پیش آمدهای اجتماعی و سیاسی امکان تأثیرگذاری بر مردم را داشته باشد. به همین دلیل حضرت علی  پس از ماجرای سقیفه به جعفر بن ابی طالب استغاثه می‌کند و از اینکه قریش وی را تنها گذاشته بودند گله می‌کند که اگر جعفر بود قریش نمی‌توانست خلافت را از ایشان تصاحب کند.

فهرست منابع

- * قرآن کریم (۱۳۸۶). تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- * نهج البلاغه (۱۳۱۳ ه.ق). شریف الرضی، محمد بن حسین. محقق: صبحی صالح. قم: مؤسسه دارالهجره.
- ۱. ابن ابی العدید، عبدالحمید بن هبه الله (۱۲۴۴ ه.ق). شرح نهج البلاغه. محقق: محمد ابوالفضل ابراهیم. قم: مکتبه آیت الله المرعشی النجفی.
- ۲. ابن اثیر (بی تا). اسد الغابه. بیروت: دارالکتب العربی.
- ۳. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۶۲). الخصال. محقق: غفاری، علی اکبر. قم: جامعه مدرسین.
- ۴. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۹۵). کمال الدین و تمام النعمه. محقق: غفاری، علی اکبر. تهران: انتشارات اسلامیة.
- ۵. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۴۱۱ ه.ق). الامالی. محقق: محمودی، محمد باقر. تهران: مجمع احیاء الثقافه الاسلامیه.
- ۶. ابن سعد، محمد (بی تا). الطبقات الکبری. بیروت: دارالصادر.
- ۷. ابن طاووس، علی بن موسی (۱۴۱۳ ه.ق). البقرین باختصاص مولانا علی  بامرہ المؤمنین. محقق: انصاری، اسماعیل. قم: دارالکتاب.
- ۸. ابن طاووس، علی بن موسی (۱۳۲۰ ه.ق). طرف من الابداء و المناقب. محقق: عطار، قیس. مشهد: انتشارات تاسوعا.
- ۹. ابن معین، الدوری (بی تا). تاریخ. تحقیق: عبدالله احمد حسن. بیروت: دارالقلم.
- ۱۰. ابن هشام، عبدالملک (۱۳۸۳). السیره النبویه. محقق: محمد محی الدین عبدالحمید. مصر: مکتبه محمد علی صبیح و اولاده.
- ۱۱. ابومخنف کوفی، لوط بن یحیی (۱۴۱۷ ه.ق). وقعه الطف. محقق: یوسفی غروی، محمد هادی. قم: جامعه مدرسین.
- ۱۲. اربلی، علی بن عیسی (۱۳۸۱). کشف القمه فی معرفه الائمة. محقق: رسولی محلاتی، سید هاشم. تبریز: انتشارات بنی هاشمی.
- ۱۳. اصفهانی، ابوالفرج (۱۳۸۵). مقاتل الطالبیین. نجف اشرف: منشورات المکتبه الحیدریه.
- ۱۴. بلخی، احمد بن سهل (۱۹۰۳). البدء و التاریخ. بی جا: قداغتنی بنشره و ترجمته من العربیه الی الفرنسویه کلمان هوار.
- ۱۵. حسکانی، عبیدالله بن عبدالله (۱۴۱۱ ه.ق). شواهد التنزیل لقواعد التفضیل. محقق: محمودی، محمد باقر. تهران: مجمع احیاء الثقافه الاسلامیه.
- ۱۶. حمیری، عبدالله بن جعفر (۱۴۱۳ ه.ق). قرب الاسناد. قم: مؤسسه آل البيت .
- ۱۷. خوارزمی، الموفق (۱۴۲۳ ه.ق). مقتل الحسین . قم: انوار الهدی.
- ۱۸. سعد عبدالسلام حبیب (۱۳۹۲). جعفر بن ابی طالب. نشریه منبر الاسلام، ۱، ۱۹۸-۱۹۹.
- ۱۹. طبرانی (۲۰۰۸). التفسیر الکبیر. اردن: دارالکتاب الثقافی.
- ۲۰. طبرسی، احمد بن علی (۱۴۳۳ ه.ق). الاحتجاج علی اهل الججاج. محقق: خراسان، محمد باقر. مشهد: نشر مرتضی.
- ۲۱. طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۹۰). اعلام النوری باعلام الهدی. تهران: اسلامیة.
- ۲۲. طبری، محمد بن جریر (بی تا). تاریخ الرسل و الامم و الملوک. بیروت: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات.
- ۲۳. طبری، امّلی، محمد بن جریر بن رستم (۱۴۱۵ ه.ق). المسعرشد. محقق: محمودی، احمد. قم: کوشانپور.
- ۲۴. طوسی، محمد بن الحسن (۱۴۱۱ ه.ق). کتاب الغیبه. محقق: تهرانی، عبادالله. و ناصح، علی احمد. قم: دارالمعارف الاسلامیه.

۲۵. طوسی، محمد بن الحسن (۱۴۱۴ هـ.ق)، الامالی، مصحح، مؤسسه البعثة، قم؛ دارالافتاء.
۲۶. عبدالمقصود حبیب (۱۳۹۰). جعفر بن ابی طالب، نشریه منبر الاسلام، شماره ۱۲، ۱۷۲-۱۷۴.
۲۷. علامه حلی، حسن بن یوسف بن مطهر (۱۹۸۲)، نهج الحق وکشف الصدق، بیروت؛ دارالکتب اللبنانی.
۲۸. عیاشی، محمد بن مسعود (۱۳۸۰)، تفسیر العیاشی، محقق؛ رسولی محلاتی، سید هاشم، تهران؛ المطبعه العلمیه.
۲۹. قمی، علی بن ابراهیم (۱۴۰۴ هـ.ق)، تفسیر القمی، محقق؛ موسوی جزایری، طیب، قم؛ دارالکتب.
۳۰. قندوزی، سلیمان بن ابراهیم (۱۴۱۶ هـ.ق)، بیابیع الموده لذوی القربی، محقق؛ اشرف الحسینی، سید علی جمال، بی جا؛ دارالاسوه للطباعه والنشر.
۳۱. کوفی، فرات بن ابراهیم (۱۴۱۰ هـ.ق)، تفسیر فرات الکوفی، تهران؛ مؤسسه الطبع والنشر فی وزاره الارشاد الاسلامی.
۳۲. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ هـ.ق)، الکافی، محقق؛ غفاری، علی اکبر، و آخوندی، محمد، تهران؛ دارالکتب الاسلامیه.
۳۳. لیثی واسطی، علی بن محمد (۱۳۷۶)، عیون الحکم والمواعظ، تحقیق؛ حسنی بیرجندی، حسین، قم؛ دارالحدیث.
۳۴. مجلسی، محمد باقر (۱۴۳۳ هـ.ق)، بحار الانوار، مصحح؛ جمعی از محققان، بیروت؛ دار احیاء التراث العربی.
۳۵. محمد صالح بطل (۱۳۹۵)، بطل و معارک جعفر بن ابی طالب، نشریه منبر الاسلام، ۱، ۱۹۳-۱۹۴.
۳۶. محمد فتحی محمود (۱۳۸۲)، دور الشباب فی الدعوه الاسلامیه، ذوالجناحین جعفر بن ابی طالب، نشریه منبر الاسلام، ۱، ۱۳۸-۱۴۱.
۳۷. مغربی، قاضی نعمان (۱۳۸۵)، دعائم الاسلام، محقق؛ فیضی، آصف، قم؛ مؤسسه آل البيت علیه السلام.
۳۸. مکی بن حموش (۱۴۲۹ هـ.ق)، الهدایه الی بلوغ النهایه، شارحه، جامعه الشارقه کلیه الدراسات العلیا والبعث العلمی.
۳۹. منقری، ابن مزاحم (۱۳۸۲)، وقعه الصفین، تحقیق؛ عبدالسلام محمد هارون، قاهره؛ المؤسسه العربیه الحدیثه للطبع والنشر والتوزیع.
۴۰. واقدی، محمد بن عمر (۱۴۰۵ هـ.ق)، المغازی، تحقیق؛ جونس، مارسدن، بی جا؛ نشر دانش اسلامی.
۴۱. یعقوب زاده، هادی، و صفری فروشانی، نعمت الله (۱۴۰۱)، واکاوی چرایی همعاشی حمزه بن عبدالمطلب و جعفر بن ابی طالب در کلام اهل بیت علیه السلام، مجموعه آثار همایش بین المللی حضرت حمزه، قم؛ مجتمع آموزش عالی امام خمینی علیه السلام.
۴۲. یعقوبی، احمد بن ابی یعقوب (بی تا)، تاریخ یعقوبی، بیروت؛ دارالصادر.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

